

UOT 78.02

DOI: 10.52094/1524122.43.2023.23

Aysel Firdovsi qızı Əzizova
Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
doktorant E-mail:
aysel.h91@mail.ru

NANAY JANRININ MUSIQI-ÜSLUB XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Xülasə: Müəyyən tarixi-mədəni, ictimai-siyasi, coğrafi və etnoqrafik amillərin nəticəsində Azərbaycanda lokal etnomədəni mühitlər formalaşmışdır. Mürəkkəb tarixi-siyasi proseslərin nəticəsində bəzi mühitlər bir sıra dəyişikliklərə məruz qalaraq öz fəaliyyətini dayandırmışdır. Bu mühitlərdən biri də Ağbaba etnomədəni mühitidir. Təqdim olunan məqalənin tədqiqat obyektini Ağbaba musiqi folklorunun ən səciyyəvi janrlarından biri olan nanay örnəkləri təşkil edir. Aparılmış təhlil nəticəsində müəllif belə qənaətə gəlir ki, ənənəvi musiqinin bu janrının musiqi dili arxaik xüsusiyyətləri ilə seçilir.

Açar sözlər: Ağbaba, nanay, semantika, arxetip, mifologiya, sintaqma

Türksoylu xalqların ənənəvi mədəniyyətində türk mifologiyası, inanc sistemi, arxaik mədəniyyəti ilə qırılmaz tellərlə bağlı olan müəyyən arxetiplər mövcuddur. Bu örnəklər cəmiyyətin yaşadığı sosial, iqtisadi və siyasi faktorlara bağlı olaraq müəyyən dəyişikliklərə məruz qalmışdır. Bəzi nümunələr isə tamamilə unudulmuşdur. Türk xalqlarının arxaik mədəniyyətinin səciyyəvi tərkib hissələrindən birini Ana arxetipi təşkil edir. Məlumdur ki, Ana arxetipinin bütün özəllikləri analıq hissi, qadının magik gücü, müdrikliyi, ucalığı, övlad dünyaya gətirməsi – yəni yeni həyat bəxş etməsi, övladın qayğısına qalıb böyütməsi, bəsləməsi ilə bağlıdır [2, 3]. Bütün bu təməl xüsusiyyətlər dünyanın yarandığı gündən etibarən demək olar ki, bütün qədim xalqların mifologiyasında ana arxetipi ilə bağlı olan ilahi qüvvələrə inancın formalaşmasına gətirib çıxartmışdır.

Tarixən azəri türklərinin yaşadığı geniş coğrafi əraziyə nəzər saldıqda belə qənaətə gələ bilərik ki, bu gün Azərbaycanın coğrafi ərazisinə daxil olmayan qədim türk torpaqlarında da autentik folklorun elə nümunələri mövcud olmuşdur ki, bu nümunələrdə məhz Ana arxetipinin izləri qorunub saxlanılmışdır. Bu etnomədəni mühitlərdən biri də Ağbaba etnomədəni mühitidir.

Ağbaba etnomədəni mühiti autentik folklorun zəngin janr sistemi ilə seçilir. Özündə müxtəlif tarixi-semantik funksiyaları ehtiva edən bu janr sistemi nanay adlandırılan musiqi folklor nümunələri ilə zəngindir.

Tədqiqatçı Tacir Qurbanov “Ağbaba aşiq mühiti” monoqrafiyasında nanayların toy mərasimlərinə daxil olmadan öncə məhz qızlar tərəfindən (Novruz ərəfəsində keçirilən nanayoxuma və ya “çağırma”, “küfləngetmə” mərasimlərində) oxunduğuna dair dolğun məlumatlar verir [6]. Qeyd edək ki, bu barədə tədqiqatçı Tacir

Qurbanov ilə müsahibəmiz zamanı aldığımız məlumat nanayların mənşəyi barədə apardığımız araşdırma üçün son dərəcə əhəmiyyətli oldu.

“Ağbaba bölgəsində “Küfləngetmə” mərasimləri xüsusi maraqla keçirilirdi. Bu mərasimin keçirilməsi əsasən yaz aylarına təsadüf edirdi. Ağbabada “Küfləngetmə” mərasimi zamanı oxunan nəğmələr arasında nanaylar daha çox yer alırdı. Xüsusilə subay qızlar və yeni nişanlanan qızın tərəfindən oxunan nanayların mətni lirik-məişət məzmununda idi. Bu mərasimdə daha çox nişanlı qızın yelləncəkdən yellənməsi və digər qızların ondan israrla nişanlısının adını soruşması və onu yelləncəkdən düşənə qədər yaxud nişanlısının adını deyənə qədər yelləndərək nanay oxumaları ilə davam edərdi. Küf isə – ağacın budaqlarından kəndirlə asılan yelləncək mənasında deyilirdi.”¹ Tacir Qurbanovun bizə verdiyi məlumatlar əsasında küfləngetmə sözünün etimologiyasını dəqiqləşdirməyə çalışdıq. Belə ki, “Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti”ndə [1]. Qarakilsə, Şərrur, Ordubad bölgələrində kuf, Cəbrayıl, Füzuli, Lənkəran, Masallı, Ordubad, Zəngilan bölgələrində isə küf olaraq istifadə olunan sözlərin yelləncək, kuf getməx (Şərrur) ifadəsinin isə yellənmək mənasında olduğu bildirilir. Təəssüf ki, lüğətdə bu sözün işlənmə arealına dair verilən məlumatlarda Ağbaba-Çıldır bölgəsinin adı çəkilmir.

Bundan əlavə tədqiqatçı İlkin Rüstəmzadənin “Yelləncək oyununun ritual əsasları” adlı məruzəsində də Tacir Qurbanovun bəhs etdiyi mərasim növləri ilə kifayət qədər bənzərlik təşkil edən Yelləncək mərasimləri barədə məlumat verilmiş və tədqiqatçı burada mərasimin sakral mahiyyəti barədə söz açmışdır: “Ağdaş

¹ Bu məlumat AMEA. Folklor institutunun aparıcı elmi işçisi, Azərbaycan jurnalistlər və aşıqlar birliyinin üzvü, filoloq Tacir Qurbanovla müsahibə zamanı qeyd alınmışdır.

rayonunun Kürqırağı kəndlərində surmançaq, Cəbrayıl da usuncaq, Füzulidə uçuncaq, Qubalı da kuf, Zəngilanda kuf, kufgelli, yellənküp adı ilə tanınan bu oyun Azərbaycanda vaxtilə çox geniş yayılmışdır. Bu gün həmin oyun yalnız yaşlı nəslin hafizəsində qalmış, orada oxunan mahnıların, sözlərin böyük əksəriyyəti unudulmuşdur” [7].

Qeyd etmək lazımdır ki, elmi ədəbiyyatda bu arxetipin təsvirinə müxtəlif yanaşmalar mövcuddur. Azərbaycan etnomusiqişünası Tahirə Kərimova Ana arxetipini gender fəlsəfəsi kontekstində təfsir edir. Tahirə Kərimova özünün «О перспективах гендерного подхода к изучению фольклора» məqaləsində Azərbaycan şifahi xalq yaradıcılığının maddi və qeyri-maddi irsində gender mövzusunun araşdırılmasına dair bəzi məqamlara diqqət yetirir [5]. Tədqiq edilən mövzu çərçivəsində müəllif Lənkəran zonasında və Qərbi Azərbaycanın Vedi rayonuna məxsus Xalisa kəndində informatorlardan aldığı məlumatlara əsasən qadın ayin mahnı və rəqsləri hesab edilən Yelləncək nəğmələri – Küp nəğmələrini və qarışıq tipli kollektiv “Yallı” rəqslərini təhlilə cəlb edir. Gördüyümüz kimi, tədqiqatçı T.Qur-

banovun bəhs etdiyi küflənətmə mərasimi və etnomusiqişünas T.Kərimovanın tədqiq etdiyi küp nəğmələri arasında müəyyən tarixi-semantik əlaqə mövcuddur.

Bütün bu irəli sürülən fikirlər onu göstərir ki, genetik nöqtəyi-nəzərdən Ana arxetipi ilə bağlı olan nanay anlayışı sonrakı tarixi inkişaf mərhələlərində yeni məzmun çalarları əldə edərək polisemantik məzmunu ilə seçilmişdir. Təşəkkül dövrünün ilkin mərhələlərində sakral dünya ilə (ağac və su kultları ilə) bağlı olan nanay janrı növbəti tarixi dövrlərdə məişət-folklor mərasimlərinin tərkib hissəsi kimi təzahür edərək lirik məzmun əldə etmişdir. Bir sözlə, qədim arxetip müəyyən tarixi-etnoqrafik amillərin nəticəsində transformasiyaya uğramışdır, poetik mətnində yeni mövzular meydana gəlmiş və bəzi hallarda yalnız qadınlar tərəfindən deyil, həm də kişilər tərəfindən ifa olunmağa başlamışdır.

Səciyyəvidir ki, topladığımız musiqi-etnoqrafik nümunələr arasında bu fikri təsdiqləyən çoxsaylı örnəklər mövcuddur. Məsələn əslən Ağbaba-Şörəyel bölgəsindən olan Sultan Abbasovun ifa etdiyi nümunələrin poetik mətnindən bəlli olduğu kimi nanayların vaxtilə yalnız qızlar, qadınlar deyil, həm də oğlanlar tərəfindən ifa olunduğu fikrini sübuta yetirir.

Qısa tarixi icmaldan sonra topladığımız nanayların etnomusiqişünaslıq kontekstində təhlilinə keçid alaq. Vurğulamaq istərdik ki, tədqiqata cəlb etdiyimiz

nanayları təhlil edərkən K.Dadaşzadənin “Знаковая система дастана” kitabındakı təhlil üsullarından yararlanmışıq.

Etnofor Sultan Abbasovun verdiyi məlumata əsasən, Ağbaba etnomədəni mühitində ifa olunan nanaylar sırasında “Almadan aldım”, “Ana yanırım”, “Oy lalam səni” nanay nümunələri də mövcuddur. Müsahibə zamanı etnoforun ifa etdiyi nanayların poetik mətni barədə əhəmiyyətli məlumatlar aldıq. Həmin mətnlərin məzmunu, vəzn və qafiyə xüsusiyyətləri bizi belə qənaətə gətirir ki, nanayların poetik mətni nanay, nanayarası və nanayın təkrarı kimi üç hissədən ibarət formada oxunurdu. Nanayarasının quruluşu isə mütləq şəkildə bayatı poetik formasına əsaslanırdı. İlk öncə “Oy lalam səni” nanayının musiqi mətnini təqdim edirik: Nümunə 1.

Oy lalam səni

Nota köçürən: Aysel Əzizova

Oy la lam sə_ni oy la lam sə_ni qız, a nan qoy_ mur mən a lam sə ni Qa şı nun.qa

6
ra sı_ na xal dö yüm a ra sı_ na sə_nin ki_mı gö zə_ lin yal va rım a

12
na sı_ na Oy la lam sə_ni oy la lam sə_ni qız, a nan qoy mur. mən a lam sə ni

Aşağıdakı cədvəldə təhlilə cəlb etdiyimiz nanayın musiqi intonasiya quruluşunun özəllikləri əks olunub:

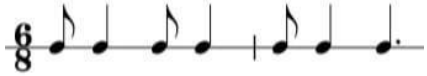
Cədvəl 1.

SNT h						SNT			Hissə
a a	a ¹ b	c d	c ¹ d	a a	a ¹ b	A B	C C ¹	A B	AB A

“Oy lalam səni” nanayının məqam-intonasiya inkişafı f- Rast məqamına əsaslanır. Nanayın ambitusu x5 malikdir və intonasiya inkişafı mayədən onun kvinta pərdəsinə qədər davam edir. Təhlil nəticəsində nanayın arxetipi, məna daşıyıcısı funksiyasını yerinə yetirən seqmenti müəyyən edərək bu hissənin musiqi dilinin ünsürlərini nəzərdən keçiririk: Nümunə 2.

Cədvəl 2.

<p>Musiqi dilinin ünsürü Səs sırası (12-ton sistem üzrə) Melodik xəttin əsas konturları Melodik xəttin kənar səsləri Metr-ritmik sxem</p>	<p>Səciyyəsi +7 +4 +2 0 -1 B1=3 B2=3 A1=2 C B3=3 A2=2</p> <p>+7 - 1</p>
---	--

Ağbaba musiqi folklorunun maraqlı nümunələrindən biri də “Almadan aldım” nanayıdır. Nümunə 2.

Almadan aldım

Nota köçürən: Aysel Əzizova

Al ma dan al dım al ma dan al dım ya rın xə bə rin mol la dan al dım

5 Ç a yır ü s tü qa mış dı gü lüm Yar kə ki lin gü müş dü Dan ge dir ax

10 ş am gə lir gü lüm Heç bil mi rəm nə iş dir Al ma dan al dım

14 al ma dan al dım ya rın xə bə rin mol la dan al dım

Göründüyü kimi, təhlil etdiyimiz nanayın nanayarası hissəsində səslənən bayatının hər misrasının sonunda (sonuncu misra istisna olmaqla) gülüm poetik əlavəsi oxunur.

“Almadan aldım” adlanan nanayın intonasiya quruluşu aşağıda təqdim etdiyimiz cədvəldə öz əksini tapmışdır.

Cədvəl 3.

SNT h								SNT				Hissə
a	a ¹	a ^v	a ¹	a ^v	a ^v b ¹	a ^v	a ¹	A	A ^v B ¹	A ^v	A ^v	AA ^v A ^v
a	b	a ^v	b ¹	a ^v		a	b	B		B ¹	B	A ^v

Ehtimal etmək olar ki, aşağıdakı seqment nanayın arxetipi funksiyasını yerinə yetirir.

Nümunə 3.

Cədvəl 4.

“Ana yanırım” nanayının musiqi mətnini təqdim edirik: Nümunə 4.

<p>Musiqi dilinin ünsürü Səs sırası (12-ton sistem üzrə) Melodik xəttin əsas konturları Melodik xəttin kənar səsləri Metr-ritmik sxem</p>	<p>Səciyyəsi +7 +4 +2 0 -1 B1=3 C B2=3 A1=3 B3=4 A2=2 +7</p> <p>- 1</p>
---	--

Ana yanırım

Nota köçürən: Aysel Əzizova

A na ya ni ram, a na ya ni ram, sev dim al ma dım, o na ya ni ram.

5 Ya rım gə lir e niş dən A na ya ni ram, ya ni ram Kə mər ta xıb

10 gü müş dən Sev dim al ma dım ya ni ram Mən sev dim yad a par dı

15 A na ya ni ram, ya ni ram Ba şım çıx mır bu iş dən Sev dim al ma dım

20 ya ni ram A na ya ni ram, a na ya ni ram,

23 sev dim al ma dım, o na ya ni ram.

Apardığımız təhlil nəticəsində nanayın intonasiya quruluşunu aşağıdakı kimi təqdim etmək olar:

Cədvəl 5.

SNT h										SNT		hissə
a	a	a ^v a	a ^v	a ^v	a ^v	a ^v	a ^v	A	a	A B A ^v B ^v A ^v B ^v A ^v	A A ^v A ^v A ^v	
a	b	^v	b ^v	a ^v	b ^v	a ^v	b ^v	a	b	B ^v A B	A	

Göründüyü kimi, təhlil etdiyimiz nanayın nanayarası hissəsində səslənən bayatının hər misrasının sonra yenidən nanayın misraları təkrar olunur.

Nanayın arxetipik xüsusiyyətləri aşağıdakı cədvəldə özünü büruzə verir:
Nümunə 5.

Cədvəl 6.

<p>Musiqi dilinin ünsürü Səs sırası (12-ton sistem üzrə) Melodik xəttin əsas konturları Melodik xəttin kənar səsləri Metritmik sxem</p>	<p>Səciyyəsi +7 +4 +2 0 - B1=3 C B2=2 A1=2 B2=2 B3=2 C</p> <p>+7 - 1</p>
---	---

Qeyd etmək lazımdır ki, təhlil etdiyimiz nümunələrdən “Almadan aldım” və “Ana yanırım” nanaylarının hər ikisində məqam-intonasiya inkişafı as Rast məqamına əsaslanır. Eyni zamanda nümunələrin intonasiya inkişafı mayənin alt aparıcı tonundan (g) mayənin kvintasına (es) qədər ambitusu əhatə edir.

Topladığımız və nota köçürdüyümüz nanayların təhlilini ümumiləşdirərək, qeyd edə bilirik ki, “Almadan aldım”, “Ana yanırım”, “Oy lalam səni” nanayları eyni melotipin müxtəlif təzahür formalarıdır. Nümunə 6:

1. A.A.Axundov, Q.Ş.Kazımov, S.M.Behbudov. Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti. “Şərq-Qərb” Bakı.2007.
2. Ağasıoğlu F. “Daşbaba.Türkün daş yaddaşı” Bakı.2013.
3. Ağasıoğlu F. Doqquz bitik. İslamöncəsi türk tarixi. V bitik. “Mifologiyada tarix.” İstanbul 2019.
4. Kərimova T. «О перспективах гендерного подхода к изучению фольклора». “Türksoylu xalqların musiqi mədəniyyətinin tədqiqi problemləri” XIX Beynəlxalq elmi-praktiki konfransın materialları. Bakı 2020. s.3.1
5. Qurbanov T. Ağbaba aşiq mühiti. Bakı. 2014.
6. Rüstəmzadə İ. “Yelləncək oyununun ritual əsasları”. “İslam coğrafiyasında və Azərbaycanda xalq oyunları və meydan tamaşaları” mövzusunda Beynəlxalq Elmi Konfransın materialları. Bakı, “Elm və təhsil”. 2016.
7. Дадашзаде К. “Знаковая система дастана”. Баку. Нурлан. 2004.
8. Rosh. E.Cognitive representation of semantic categories.Toward an experimental psychology: General,1975.

Айсель Фирдовси кызы Азизова
Музыкально-стилистические особенности жанра Нанай

Резюме: Ряд определенных факторов, таких как историко-культурные, социально-политические, географические и этнографические, способствовал формированию в Азербайджане локальных этнокультурных сред. В результате сложных исторических и политических процессов некоторые среды претерпели ряд изменений и прекратили свою деятельность. Одной из таковых является этнокультурная среда Агбаба. В данной статье в качестве объекта исследования представлены образцы одного из жанров аутентичного фольклор-нанай, одна из наиболее характерных жанров музыкального фольклора Агбаба. В результате анализа автор приходит к выводу о том, что для музыкального языка этого жанра традиционной музыки характерны черты архаичности.

Ключевые слова: Агбаба, нанай, семантика, архетип, мифология, синтагма

Aysel Firdovsi gizi Azizova
Musical and stylistic features of the Nanay genre

Summary: A number of certain factors such as historical-cultural, sociopolitical, geographical and ethnographic factors in Azerbaijan made it possible to form local ethno-cultural environments. Thus as a result of complex historical and political processes, some environments have undergone a number of changes and ceased their activities, one of these environments is the ethno-cultural environment of Aghbaba. The object of study of the presented article is one of the most characteristic genres of Aghbaba's musical folklore, Nanai samples. As a result of the analysis, the author comes to the conclusion that the musical language of this genre of traditional music is characterized by archaic features.

Key words: Aghbaba, nanay, semantics, archetype, mythology, syntagma

Məqalənin redaksiyaya daxil olma tarixi: 27. 10. 2023